

Юрій Древаль

РОЗВИНЕНІСТЬ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ ЯК ФАКТОР ДОСЯГНЕННЯ РЕЖИМУ КОНСОЛІДОВАНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Проаналізовано місце парламентів та цінностей парламентаризму в досягненні рівня консолідованої демократії. З'ясовано, що в парламентаризмі своєрідно переплітаються інституціональні, ціннісні та операційні компоненти консолідації демократії.

Ключові слова: демократизація, демократичний транзит, індикатори демократичної консолідації, консолідована демократія, парламент, політичне представництво.

Yuriy Dreval. Sophistication parliamentarism as a factor in achieving the regime consolidated democracy. The place of parliaments and parliamentary values to achieve a level of consolidated democracy. It was found that parliamentarism originally intertwined institutional, value and operational components of the consolidation of democracy.

Keywords: democratization, democratic transit, indicators of democratic consolidation, consolidated democracy, parliament, political representation.

Постановка проблеми. У сучасній суспільствознавчій літературі інтенсивно використовується концепція демократичного транзиту, що спрямована на з'ясування особливостей набуття колишніми авторитарними країнами рис демократичного режиму. Проте досить часто «демократизацією» чи «транзитом» називають будь-які сучасні суспільно-політичні процеси, без огляду на науково опрацьовані та емпірично вивірені критерії. Словосполучення «в умовах демократизації...» чи «під впливом демократизації...» наводяться в сотнях рукописів, але інколи вони не відзначаються жодним смисловим навантаженням. Такий підхід до тлумачення складних суспільно-політичних явищ чи процесів не лише деструктивно впливає на

концепт демократичного транзиту, а й заважає провести об'єктивний аналіз перехідного суспільства взагалі. Концепція «режиму консолідованої демократії» чи «консолідованої демократії» власне і покликана покінчити з такою невизначеністю та внести додаткову ясність у питання мети демократичного транзиту. У цьому сенсі непересічне значення має відводитися і тій ролі, яку відіграють у перехідних суспільствах парламенти та цінності парламентаризму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Отже, не випадково сучасні дослідники транзитології все частіше звертаються до концепції консолідованої демократії чи режиму консолідованої демократії. У тлумаченні Д. Фадеева, наприклад, період консолідації демократії полягає «в адаптації суспільства до нового політичного механізму та принципово оновленої моделі врегулювання конфліктів» [1, с. 121]. Ф. Шміттер, пов'язуючи консолідацію демократичних інститутів із завершенням демократичного транзиту, також підкреслює значущість звикання суспільства до нових політичних механізмів [2, 20–21]. Л. Сморгунів ключовим у цьому відношенні вважає надійність подальшого існування демократичних інститутів і відсутність загрози зворотних процесів [3, с. 225]. С. Гантінгтон також акцентує увагу на укріпленні політичних інститутів, першочергово – інститутів виборів та політичних партій [4, с. 87–88]. Натомість, І. Валерстайн виходить з неможливості виведення якоїсь єдиної формули демократичного зразка та вважає за необхідне говорити про «переважно демократичну систему», головним критерієм якої є розвиток на власній основі [5, с. 82].

Та чи не найбільш розлогим та водночас операційно значущим є тлумачення консолідації демократії, запропоноване Х. Лінцем та А. Степаном. Автори, зокрема, виділяють поведінковий, ціннісний та конституційний аспекти досягнення такого режимного стану, водночас наполягаючи на взаємозалежності названих процесів [6, с. 196–197]. Таке визначення, за оцінкою І. Титаря, «є синтетичним і при цьому компромісним» [7, с. 88].

Виділення невирішених проблем. Проте навіть і за таких умов залишаються остаточно нез'ясованими зміст та конкретні особливості досягнення режиму консолідованої демократії. Це стосується, насамперед, чітких критеріїв, поза якими вихолощується і зміст демократичного транзиту. Саме у такому контексті важливими є зауваження В. Банс, що транзитологічній літературі не вистачає операційної складової і що в ній містяться загалом лише підходи до аналізу демократизації [8, с. 123]. А. Мельвіль висловлюється ще конкретніше, пов'язуючи з відсутністю чітких критеріїв і недоліки всіх наявних на сьогодні типологій режимних трансформацій [9, с. 74]. І. Кузнецов взагалі ставить під сумнів концепт транзитології як цілісної та системної наукової галузі, натомість пропонуючи говорити про суто конкретні зрушення в політичних системах перехідних суспільств [10, с. 46, 48].

Мета рукопису. Завданням статті, з урахуванням наведених зауважень, визначено уточнення тієї ролі, яку відіграють парламенти та цінності парламентаризму в досягненні рівня консолідованої демократії.

Виклад основного матеріалу. Серед індикаторів демократичної консолідації найбільш важливе місце традиційно відводиться чесним чи вільним від маніпуляцій виборам. Вибори є найбільш поширеною формою безпосереднього народовладдя, які, на відміну від інших його форм – референдумів, плебісцитів, – постійно і періодично застосовуються у більшості країн світу. Сучасне демократичне виборче право визначається як система правових норм, які гарантують здійснення народовладдя. У процесі історичного розвитку були визначені та опрацьовані принципи демократичних виборів як загальних, рівних, прямих, здійснюваних при таємному голосуванні. За такого підходу громадянам надається оптимальна можливість передавати свою частку суверенітету обранцям-депутатам. На сьогодні до вже усталених принципів додаються наперед зазначена періодичність виборів, альтернативність, змагальність претендентів, надання кандидатам рівних можливостей для ведення передвиборчої

агітації, вільне волевиявлення виборців, гласність та відкритість виборів.

В умовах демократичного врядування, відповідно до її ключового принципу – «визначеність правил гри та невизначеність результатів», – вибори мають бути конкурентними та загалом непередбачуваними. Саме критерій демократичності виборів покладено в основу як «мінімалістської», так і «максималістського» концептів демократичної консолідації. Такий критерій є базовим і в численних індексах та рейтингах визначення демократичності сучасних держав, зокрема, індексі демократії Т. Ванханена, індексі «Polity Data Set», рейтингу демократій журналу «Economist» і рейтингу неурядової правозахисної організації «Freedom House».

Парламенти, сформувавшись на основі демократичних виборів, водночас набувають і статусу органів народного представництва. У деяких постсоціалістичних країнах на початковій стадії демократичного транзиту виразно спостерігалася тенденція до максимально можливого представництва, що пояснюється, насамперед, значним ущемленням процесу відбору представників у радянській історії. Таку тенденцію Р. Дарендорф назвав «тотальним представництвом», визначивши і її основний недолік – проблему дієздатності урядів [11, с. 71]. «Що стосується забезпечення можливо більш повного представництва населення, – як стверджує А. Надаїс, – ... то така мета була в основному досягнута: виборці мали можливість відносно вільно реалізовувати під час голосування власний вибір, та якогось недопустимого викривлення їхнього волеви-явлення виборчими механізмами не відбулося» [12, с. 78]. Проте незабаром виявилось, що парламенти у країнах Східної та Центральної Європи вже не відображають настроїв виборців. Основна проблема у цьому відношенні полягала вже не у волевиявленні виборців та політичному представництві, а в можливості реалізації запитів громадськості. Для деяких пострадянських країн, згідно з тлумаченням В. Васовича, вона набула рис «псевдопарламентаризації» (яка зумовлюється динамічною та значною

парламентською активністю без адекватної реалізації парламентських рішень на практиці) [13, с. 40–41].

Зв'язок між інститутами виборів та політичного представництва є основою формули виборного представництва, в якій гармонійно поєднуються обидва інститути. Таким чином, і різні системи відбору представників (мажоритарна, пропорційна чи змішана, з декількома десятками модифікацій) мають бути спрямованими на забезпечення ефективного функціонування системи представницької демократії.

Значними особливостями у цьому відношенні відзначаються саме пострадянські суспільства. Найбільшою популярністю в таких суспільствах користуються так звані «харизматичні партії» та «партії-спадкоємниці», які виявляються загалом неспроможними реалізувати власні програми та постійно виконувати зобов'язання перед виборцями. Розпорошена багатопартійність приводить і до послаблення внутрішньопарламентського політичного структурування. За цієї причини розхитується легітимність не лише парламентів та внутрішньопарламентських угруповань, а й усіх владних інститутів. Саме такій обставині завдячує й нав'язування суспільству думки про «доленосний характер виборів», яке повторюється щоразу за необхідності заручитися підтримкою «нестійкого» електорату, а також потужно емоційний фон виборчих кампаній. Разом з тим, як слушно вважають М. Гісбертс та П. Ньюберт, у таких суспільствах вкрай неефективно реалізується механізм акумуляції політичних установок громадян у програмах та діяльності політичних партій, зокрема, «в нових демократіях Східної Європи люди різних класів, імовірно, не можуть перевести свої політичні уподобання в уподобання партійні» [14, с. 64].

Пошуки конкретних критеріїв ефективності політичного представництва в перехідних суспільствах мають базуватися, на нашу думку, на гнучкому співвідношенні якомога точнішого представлення у парламенті всіх політичних сегментів та якомога повнішої реалізації політизованих настроїв громадян. Такі критерії мають базуватися

на мінімізації «втрачених голосів» та належному політичному структуруванні парламентів, згідно з яким інтереси окремих політичних угруповань не лише озвучуються, а й забезпечуються відповідними парламентськими рішеннями. Отже, індикатором розвиненості демократичних інститутів у перехідних суспільствах має бути і належний захист та розвиненість парламентської опозиції.

Одним з важливих індикаторів чи показників демократичної консолідації, на думку вчених, є відсутність конституційних конфліктів [15, с. 482]. «Відмінна риса конституційного делікту, – за визначенням Т. Пряхіної, – полягає в тому, що одна зі сторін конфлікту, намагаючись досягти поставлених завдань, умисно діє всупереч вказівкам матеріальних чи процесуальних норм Конституції» [16, с. 22]. Конституційний конфлікт у будь-якому разі стосується парламенту, його місця в системі розподілу гілок влади та участі в забезпеченні прав і свобод людини. У цьому сенсі доволі важливим, згідно з тлумаченням Ф. Рюба, є неухильне дотримання конституційних процедур [17, с. 442]. В іншому ж разі саме і виявляється нестабільність політичної системи, відсутність повноцінних державних гарантій забезпечення прав і свобод громадян, а також можливість «реверсивного» посилення авторитарних тенденцій.

Особливої уваги у цьому відношенні заслуговує ціннісний компонент демократичної консолідації. Цінності як своєрідна вісь індивідуальної та суспільної свідомості змінюються з певним часовим лагом щодо перетворень у соціально-економічній сфері, відображаючи у своїй основі зміну смислу всього соціокультурного комплексу. Політичні цінності (як стійкі переконання та позитивні орієнтації людей щодо різних сторін політичного буття, а також відповідна настроєність на певні дії) ґрунтуються на тому, що специфічний вид політичної поведінки є найбільш прийнятним для окремої людини та соціуму в цілому, якщо його порівнювати з іншими «поведінковими» варіантами. Сукупністю демократичних цінностей, згідно з визначенням А. Сена, є: «по-перше, самодостатня важливість

участі в політичному житті і свобод в житті людини; по-друге, допоміжна цінність політичних стимулів, які спонукають уряд до відповідальності та підзвітності; по-третє, конструктивна роль демократії у формуванні цінностей і розумінні потреб, прав і обов'язків» [18, с. 128]. Ціннісний фактор демократії має розумітися також і як підтримка чинного парламенту та парламентаризму громадянами, і як довіра до наявних інститутів влади, а також до методів урядування, що мають найкращим чином задовольняти запити громадян.

Виявлення чи уточнення ціннісного змісту парламентської діяльності має проводитися на основі зазначених вище параметрів політичних та демократичних цінностей, насамперед, з урахуванням їхнього розподілу на термінальні (перший рівень) та операційні (другий рівень) складові. У руслі першого рівня дослідницька робота проводиться в площині онтологічних засад функціонування парламентаризму та за критеріями визнання громадянами переваг представницької демократії, порівняно з іншими формами державного владарювання. У руслі ж другого рівня має йтися про оцінювання поточної парламентської діяльності, яка також має узгоджуватися з ціннісними орієнтирами громадян. Саме в руслі «операційних цінностей» й досягається істинне знання щодо суті ціннісного аспекту парламентаризму в перехідних суспільствах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, парламенти та цінності парламентаризму відіграють значну роль у досягненні рівня консолідованої демократії. Саме в парламентаризмі своєрідно переплітаються інституціональні (інституалізація демократичного політичного представництва, втілення принципу розподілу гілок влади та відповідних правил прийняття рішень), ціннісні (цінності парламентаризму та парламентаризм як цінність) та операційні (легітимація влади засобом проведення вільних виборів) компоненти консолідації демократії.

Перехідні суспільства постають перед необхідністю ефективного і, водночас, оперативного розв'язання численних

проблем-супутників демократизації. Це стосується не лише «звичної» для парламентів законотворчої роботи, а й належного здійснення представницької та установчо-номінаційної функцій, значення яких стрімко зростає. Саме з парламентаризмом слід пов'язати й реабілітацію принципу народного представництва, який зазнав значного перекручення у минулі часи, а також легалізацію численних інститутів та практик, властивих демократичному суспільству.

1. Фадеев Д. А. От авторитаризма к демократии: закономерности переходного периода / Д. А. Фадеев // Полис. – 1992. – № 1–2 – С. 117–123.

2. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – № 5. – С. 16–27.

3. Сморгунов Л. В. Современная сравнительная политология : учебник / Л. В. Сморгунов. – М. : РОССПЭН, 2002. – 472 с.

4. Хантингтон С. Будущее демократического процесса : от экспансии к консолидации / С. Хантингтон // Мировая экономика и междунар. отношения. – 1995. – № 6. – С. 87–94.

5. Валерстайн І. Демократія, капіталізм і трансформація / І. Валерстайн // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 72–85.

6. Лінц Х. Дж. На шляху до консолідованих демократій / Х. Дж. Лінц, А. Степан // У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / за ред. Д. Гузіни. – К., 2003. – С. 195–213.

7. Титарь І. Консолидація демократії: проблема определения понятия / Иван Титарь // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнит. исслед. политич. ин-тов, социально-экономических систем и цивилизаций. – Х., 2010. – Вып. 7. – С. 82–99.

8. Bunce V. Should Transitologists Be Grounded? / V. Bunce // Slavic Review. – 1995. – Vol. 54. – № 1. – P.111–127.

9. Мельвиль А. Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А. Ю. Мельвиль // Полис. – 2004. – № 2. – С. 64–75.

10. Кузнецов И. И. Парадигма транзитологии (Плюсы и минусы объяснительной концепции переходного периода) / И. И. Кузнецов // Общественные науки и современность. – 2000. – № 5. – С. 46–51.

11. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии. – 1990. – № 9. – С. 69–75.
12. Надаис А. Выбор избирательных систем / Антонио Надаис // Полис. – 1993. – № 3. – С. 70–78.
13. Аллард Э. Сомнительные достоинства концепции модернизации / Эрик Аллард; [пер. с англ. Н. В. Романовского] // Социс. – 2002. – № 9. – С. 60–66.
14. Васович В. Переходы к демократии в посткоммунистических странах (парадоксы перехода-демократизации) / В. Васович // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. – 1998. – № 2. – С. 19–48.
15. Байхельт Т. Демократия и консолидация в постсоциалистической Европе / Тимм Байхельт // Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: В 2 т. Т. 1: Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы / ред.-сост. Петра Штыков, Симона Шваниц; науч. ред. В. Гельман; [пер. с нем. Е. Белокурова и др.] – СПб.; М.; Берлин: Летний Сад; Berliner Debatte Wissenschafterverlag, 2003. – С. 474–496.
16. Пряхина Т. М. Конституционные конфликты / Т. М. Пряхина // Государство и право. – 2004. – № 11. – С. 19–25.
17. Рюб Ф. В. Три парадокса консолидации в новых демократиях Центральной и Восточной Европы / Фридберт В. Рюб // Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: В 2 т. Т. 1: Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы / ред.-сост. Петра Штыков, Симона Шваниц; науч. ред. В. Гельман; [пер. с нем. Е. Белокурова и др.] – СПб.; М.; Берлин: Летний Сад; Berliner Debatte Wissenschafterverlag, 2003. – С. 435–473.
18. Сен А. Демократія як універсальна цінність / Аматья Сен // Демократія. Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 120–132.